

PETR SOMMER

Dějiny středověkých klášterů v Čechách začínají ve 2. pol. 10. století. Panovnické založení prvního řádového domu u sv. Jiří na Pražském hradě dávalo již ve své době tušit, že se zrodila instituce, jejíž význam, stejně jako význam jejich následovnic, je skutečně mimořádný. I při letném pohledu na dějiny klášterů je zřejmé, že řádové domy představovaly od svého počátku politická, hospodářská, kulturní a v neposlední řadě i strategická centra s výbornou vnitřní a vnější organizací, zřetelně se projevující zvláště u cisterciáků, premonstrátů i benediktinů. Z tohoto organizačního systému, vytvořeného na principech filiace, vyplývají i další charakteristické rysy středověkého řádového života. Kromě často připomínané vzdělanosti byly kláštery rovněž nositeli progresivních hospodářských metod, což je v oblasti hospodářského podnikání stavělo do špičky společnosti. Přispěla k tomu především klášterní kolonizace, jejíž principy byly zakotveny v observancích jednotlivých řádů, především opět cisterciáků a premonstrátů. Vzhledem k intenzivní kolonizační činnosti i díky štědrým panovnickým a soukromým donacím se řádové domy velmi brzy vyrovnaly v souladu s jedním z principů cluynské reformy (Říčan—Molnár, 1973, s. 337) největším držitelům pozemkového vlastnictví v zemi.

Právní postavení klášterů prošlo od jejich vzniku určitým vývojem. Dodnes nepřekonané studie V. Vaněčka (1928; 1933—1939; 1938; 1942) vysvětlují toto postavení klášterů na základě tzv. zakladatelských práv (naposledy Vaněček, 1975, s. 54, 100—101; shrnutí problematiky Nový, 1972, zvl. s. 115—137). Podle nich uplatňoval na klášterní majetek své právo fundátor řádového domu. Nejstarší české domy vlastně až do poč. 12. století výlučně panovnického založení podléhaly panovníkovu vlivu a byly zahrnuty do jeho dominia speciale. Ačkoliv se v boji o emancipaci české církve ve 12. a na poč. 13. století staly všechny kláštery z pochopitelných důvodů hospodářskou základnou tohoto boje, nezabývaly se řádové domy panovnické fundace vztahu k panovníkovi ani v období vrcholného středověku. I tehdy byly chápány jako součást královské komory. Klasickým případem je v této věci Aula regia — Zbraslav (Fiala, 1968, s. 10, 13, 16, 18). Zatížení finančními požadavky panovnické komory nesly kláštery nejlépe. Na druhé straně je ovšem jasné, že alespoň uspokojivý stav těchto institucí byl v zájmu inkasujícího (cf. Fiala, 1975, s. 80) a že kromě extrémních případů bylo právní postavení klášterů jejich rozvoji příznivé.

Středověké kláštery postupně pronikly do všech oblastí života středověké společnosti a staly se významným hybatelem jejího hospodaření, kultury i politiky. Je proto zákonité, že od vzniku historie jako vědní disciplíny jsou všechny aspekty řádového života předmětem historického bádání. K objasnění problémů spojených s existencí jednotlivých řádů a jejich vztahu ke středověké

společnosti mohla a může mnohými poznatky přispět i středověká archeologie. Je proto nutné jenom litovat, že se zatím příliš této možnosti nechopila a že kláštery stojí poněkud na okraji jejího zájmu.

Historii klášterů i jejich zázemí totiž dokumentuje především relativně velké množství písemných pramenů. V tom, alespoň v období raného středověku, jim nemůže konkurovat žádná jiná sídlištní jednotka. Navíc sféry ekonomického zájmu řádových domů tvoří uzavřené autarkní regiony, při jejichž výzkumu lze sledovat vývoj téměř všech forem středověkých sídlištních jednotek (i tyto regiony, vlastně klášterní dominia, prošly pochopitelně vývojem, jehož počátek je v roztržitěné držbě počátečních obvěnění).

Bylo již řečeno, že se středověkým klášterům dostávalo v jejich činnosti podpory nejvyšších společenských kruhů. Jejich rozvoj byl tedy po celý středověk relativně stabilní, i když jednotlivé řády během doby získávaly nebo ztrácely na významu. Tak lze, především u kolonizačních řádů, sledovat na poměrně malém území postup kultivace krajiny od jejího počátku, kdy konvent navázal na původní fundační donaci vlastním úsilím. Městské řády jsou ovšem pro vývoj středověké společnosti méně významné. Archeologické výzkumy jejich domů jsou ale spojeny se zcela odlišnou problematikou středověkých městských aglomerací.

Od 10. do poč. 12. stol. u nás figurovali jako jediný (mnišský) řád benediktini. Teprve ve 2. čtvrtině 12. století se k nim přidali cisterciáci, premonstráti a nově vzniklé rytířské řády. Především nástup kolonizačních řádů znamenal počáteční stadium velkého hospodářského a společenského pohybu, který historici spojují s 13. stoletím. Proto nelze tvrdit, že by pro řádové domy — kromě nových městských řádů — znamenalo 13. století velký přelom. O vzestupu klášterů a o jejich pronikání do struktury společnosti svědčí především jejich vzrůstající počet. Na konci 10. století byly v Čechách 3 kláštery, v roce 1131 zřejmě 8. Na poč. 13. století jich bylo již 28, na konci tohoto století existovalo v Čechách asi 100 mužských a 20 ženských klášterů. Z toho více než 40 domů patřilo městským řádům.

Povšimněme si blíže klášterů zabývajících se kolonizací. Základní síť jejich řádových domů byla dobudována již ve 12. století. Z písemných i hmotných pramenů víme, že počátkem existence každého kláštera bylo založení řádového domu s kostelem. Dělo se tak obvykle panovnickým aktem, jímž bylo klášteru vykázano místo v krajině s již existujícími osadami. Z raného středověku známe již i soukromé fundace (pomineme-li Sázavu např. Teplá, Podlažice), jejichž potvrzení pochází opět od panovníka. První konvent, který přišel z mateřského domu, zahájil stavbu klášterního provizoria, jež fungovalo do doby dostavění stabilní budovy. Časový úsek mezi založením kláštera a vysvěcením stabilních staveb je velmi instruktivní pro poznání hospodářské síly konventu. Archeologicky byla provizoria zjištěna zatím sporadicky — sv. Jiří na Hradě (Borkovský, 1976, s. 83). Případy klášterů v Milevsku nebo v Podlažicích, jejichž stavba postupovala velmi rychle (části kláštera byly dobudovány asi v jednom desetiletí), jsou atypické. Běžnější je období 30, 40 i více let (Louňovice, Opatovice, Ostrov u Davle, Plasy atd.).

Žádný z nově založených klášterů nezahájil kolonizaci v pusté krajině. Teprve další činností konventu nebo opětovnými donacemi došlo k rozmnožení základního vkladu provázejícího fundaci (Vilémov, Plasy, Želiv atd.). Jsou ovšem i kláštery, jejichž konventy přišly již do plně kolonizované krajiny (Vyšší Brod).

U klášterů se postupně vytvořily klášterní osady navazující na starší osídlení nebo založené zcela na zeleném drnu. Jejich úlohou bylo především uspokoi-

jovat hmotné potřeby konventu — Ostrov u Davle, Hradištko Sekanka (naposlady Richter, 1973, s. 240—246), Opatovice, Ostrůvek (Smetánka, 1967), Údolí P. Marie, Siffridsdorf (Šimák, 1938, s. 731. V písemných pramenech 13. století se tyto osady objevují jako villae forenses, ve 14. století jsou nazývány oppida (Richter, 1968, s. 524). O tom, jak se u kláštera usazovali noví osadníci, hovoří papežská listina vydaná pro cisterciáky Urbanem III. v r. 1186 (Henriques, 1630, s. 58). V rámci těchto osad nebo přímo v klášterech vyrostly různé výrobní objekty doložené v období 12., 13. a dalších staletí písemnými i archeologickými prameny. Jsou to především mlýny (Sázava, FRB II, s. 373; Teplá, FRB II, s. 234), chlebové, železářské i kovářské pece (bl. Anežka v Praze, Reichertová, 1968; sv. Jiří na Hradě, Borkovský, 1976, s. 130—131; Hradištko u Davle, Richter, 1973, s. 243).

S rozšiřující se plochou území klášterem kolonizovaného kraje vznikla asi ve 12.—13. století potřeba vytvořit hospodářská centra klášterních dominií, zvláště když majetek domu byl vzdálen od klášterního ústředí. Bývaly pak zakládány menší klášteřiky nebo světské sídlištní jednotky schopné tuto správní úlohu plnit (Postoloprty — proboštství Voč a sídlo v Klášteci, Hradiště n. Jizerou — Mnichovo Hradiště, Šimák 1938, s. 562, 800). Rozsahem je unikátní podnik Břevnovského kláštera, který jako centrum nově kolonizovaného kraje založil ve 13. století nový dům v Broumově (Šimák, 1938, s. 893—899).

V klášterním podnikání 13. století se objevily i snahy o uplatnění se v oblasti těžby drahých kovů (např. Teplá, Šimák, 1938, s. 577).

V produkci některých klášterů lze zaznamenat i speciální výrobu. Na Ostrově u Davle lze počítat s výrobou dlaždic a snad i s bronzolitectvím. Stopy lití bronzu byly nalezeny i na Hradištku — Sekance (Richter, 1957; 1963; 1968; 1973). Nálezy na hřbitově u kláštera v Želivi naznačují snad možnost existence cínolitectví v blízkosti řádového domu (Kopáč, 1927; archiv AÚ ČSAV prac. Praha — dále jen AÚ — čj. 807/31).

Postupující kolonizace klášterního území nebyla ještě detailně archeologicky zkoumána. Z písemných pramenů víme, že probíhala v podstatě od příchodu prvního konventu do Čech až do husitských válek. U některých klášterů dosáhla takových rozměrů, že mnohé osady s polnostmi nebyly po svém zániku v 15. nebo dalších staletích do dnešní doby obnoveny nebo na jejich místě existuje osídlení v redukované podobě (Plasko). Ěmphyteutizace starých klášterních nebo i předklášterních osad jako projev hospodářského úsilí klášterů pokračovala ještě ve 14. století např. na klášterství Plasy (Šimák, 1938, s. 981 až 982). Vlastní kultivace krajiny probíhala obvykle od nejbližšího okolí kláštera až k hranicím jeho panství. V oblastech vzdálenějších od klášterního centra byly zakládány nové osady nebo jakési hospodářské dvory s kaplí, v řádové terminologii nazývané grangie a ekonomie, jak to bylo zvykem u cisterciáků nebo premonstrátů. S houstnoucím osídlením klášterního panství se objevovaly i větší sídlištní formy, např. hrady (Broumov — Vlčinec) nebo klášterní města (Hradiště n. Jizerou — Mnichovo Hradiště).

Archeologický výzkum vlastních klášterních center má ze všech ostatních archeologických podniků na jednotlivých klášterstvích nejdelší tradici. Je to pochopitelné, uvědomíme-li si, že klášterní budovy, především konventní kostely, představovaly velmi často vrcholné projevy středověkého stavitelství. Proto byla většina výzkumů, které proběhly v Čechách od konce minulého století zhruba do poloviny našeho století, zaměřena uměleckohistoricky. Jejich cílem bylo především prozkoumání stavebních dějin objektu, popř. získání některých stavebních detailů nebo fragmentů interiéru. Úroveň výzkumů byla navíc ovlivněna zcela náhodnými faktory, především výběrem osoby vedoucího

výzkumu. Již v minulém století se však objevili badatelé jako byl M. Lüssner nebo K. Čermák, kteří si uvědomili, že kromě vlastní klášterní architektury je třeba brát ohled na drobnější hmotné prameny. Výsledky jejich výzkumů (hl. Lüssner, 1857; 1858; 1860; 1865; Čermák, 1876; 1903) jsou ovšem dnes velmi těžko interpretovatelné. Metodickými i dokumentačními nedostatky ostatně trpěla i většina dalších výzkumových akcí, ať je to výzkum na hradišti Drahuš u Postoloprť v r. 1890 (AÚ čj. 502/73; Woldřich 1893), kde se hledal zaniklý postoloprtský klášter nebo Matějkovy a Fabiánovy akce z přelomu století na Ostrově u Davle (Výkopy... 1907; 1908; Stehlík, 1947; Špaček, 1967). Stejně tak jsou pro dnešní bádání téměř ztraceny výsledky výzkumů v Podlažicích (Lüssner, 1857, s. 91—93; Výkopy... 1908, s. 209) a v Krupce z prvního desetiletí našeho století (AÚ čj. 957/53). Poněkud lépe z dnešního hlediska dopadl výkop středověkého křížovnického proboštství v Praze u Karlova mostu (r. 1910), především proto, že nalezené relikty zůstaly zachovány v podzemí dnešních budov (Výkopy... 1910, s. 119; Sádlo, 1933 aj.).

Teprve po vytvoření prvního samostatného československého státu se začaly intenzivněji na výzkumu klášterů podílet Národní muzeum a nově vytvořený St. AÚ. Metodika výzkumů se tak dostala na vyšší úroveň, i když zaměření všech akcí bylo stále téměř výlučně uměleckohistorické. Výjimku tvořila jedna z prvních akcí St. AÚ, která proběhla na klášteřišti v Hradišti n. Jizerou. Dr. Axamit a dr. J. V. Šimák se zde snažili i o stratigrafická zjištění a o komplexní průzkum celé klášterní ostrožny. Bohužel dokumentace tohoto nevelkého výzkumu nedovoluje podrobnější závěry (AÚ čj. 106/20).

Z iniciativy NM prokopali na poč. 20. let A. Friedl (1921) část plaského klášteřiště, ale kromě předběžné zprávy v PA se není o co opřít.

Teprve v r. 1925 byl zahájen na Ostrově u Davle větší zjišťovací výzkum, který pokračoval v létech 1933—1934. Vedli jej nejprve J. Böhlm, později K. Guth. Výsledkem však byla pouze hrubá znalost půdorysné dispozice většiny klášterních budov (o těchto akcích cf. Stehlík, 1947).

Přestože se ve výzkumové praxi této doby začínaly sporadicky uplatňovat principy prehistorické archeologie (J. Böhlm, K. Guth, kollegiální kapitula ve St. Boleslavi, Guth, 1934; AÚ zápisník č. 3 J. Böhma; K. Guth, I. Borkovský, Pražský hrad, sv. Jiří, nejnověji Borkovský 1976), proběhla většina akcí v období I. republiky a v průběhu II. světové války v tradičních měřítcích (dom. kl. v Sez. Ústí, Švehla, 1930; řád. dům cisterciáček v Sezimicích, Kotrba, 1942; cisterciácký klášter v Nepomuku, Mencl, 1941; minor. klášter v Benešově, konvolut NZ v AÚ pod heslem Benešov; benedikt. kl. na Sázavě, AÚ čj. 6269/71; řád. dům klarisek a minoritů v Praze u bl. Anežky, AÚ čj. 3019/42; premonstrátský klášter v Želivi, AÚ čj. 807/31; 2124/33; 1775/39). Velmi pečlivě a moderně byla provedena válečná akce instituce Amt für Vorgeschichte v augustiniánském klášteře v Lanškrouně, ovšem bohužel především s důrazem na rasisticky zaměřený antropologický rozbor kosterních pozůstatků z klášterního hřbitova (Hössner, 1943?; AÚ čj. 2711/46; 7363/47; 7364/47; 3473/57).

V době po II. světové válce proběhla většina výzkumů klášterních objektů z iniciativy AÚ, SÚPPOP v Praze a NM v Praze. Kromě ryze záchranných akcí byly provedeny i rozsáhlé systematické výzkumy. Teprve v tomto období lze hovořit o úplném prosazení principů středověké archeologie do výzkumové praxe. Velká většina nedávných i současných akcí je stále zaměřena na výzkum vlastního klášterního centra, začínají se však objevovat i výzkumy, které v souladu s komplexností historického a archeologického bádání pojímaly do sféry svého zájmu i klášterní zázemí. Do první skupiny výzkumů lze zařadit akce v areálu domu klarisek a minoritů v Praze na Františku (Borkovský, 1955;

1956; Hyzler, 1964; 1965; Reichertová, 1967; 1968; AÚ konvolut NZ), v benediktinských klášterech na Sázavě (Reichertová, 1972; 1974; 1975; 1976) a na Velízu (Reichertová, 1965; Beranová, 1972; Ložek, 1972), v klášterech v Litomyšli (Reichertová, 1962; 1977; Reichertová-Merhautová, 1966; AÚ konvolut NZ), v Praze u sv. Klimenta (Huml, 1977), u P. Marie p. Řetězem (Píša, 1968a), v křížovnickém špitálu (Píša, 1968b), na Strahově (Hlubinka, 1951; Kubiček, 1951; Líbal, 1953; Kubiček—Líbal, 1955), u sv. Jiří na Hradě (Borkovský, 1976, zde i starší literatura), u sv. Anny (Borkovský, 1957a; 1957b; 1959; K. A., 1954; Píša, 1956), u sv. Benedikta (Večerní Praha z 22. 8. 1971), v Emauzech (Poche, 1975; Ječný—Píša, 1968; AÚ konvolut NZ), u sv. Kříže Většího na Františku (Huml, 1972), v Břevnově (Hejna, 1956d, AÚ čj. 5286/54; Píša, hl. 1968), v Teplicích (Hejna 1955; 1956a; 1956b; 1956c; 1960), a v Louňovicích p. Blaníkem (Radoměský—Oktábec, 1958; Radoměský, 1964).

Do druhé kategorie výzkumů patří beze sporu akce na klášteřišti a klášterství benediktinského domu na Ostrově u Davle (Špaček, 1967; Richter, o. c. Sekanka — Hradištko). V souvislosti s okolním městským prostředím byly zkoumány i kláštery v Mostě (Klápště, 1975; Velínský, 1976; AÚ čj. 1067/74; 7533/74) a v Jaroměři (Richter, 1977; AÚ konvolut NZ). Výzkum týkající se zázemí benediktinského kláštera proběhl v Opatovicích n. Labem (Smetánka, 1967).

Při pohledu na dosavadní stav výzkumu dospějeme nutně k závěru, že jsme stále ještě na počátku celé práce. Vývoj jednotlivých řádů u nás vidíme zatím pouze v matných obrysech, z archeologického hlediska jej pak můžeme zatím pouze glosovat. Z dosavadních výzkumů čerpáme znalosti především o klášterech benediktinských, cisterciáckých a premonstrátských. Při rekonstrukci jejich vzhledu se můžeme opřít o řádové regule, v nichž jsou zakotveny pokyny pro uspořádání klášterních budov (např. Stellarius, 1626; Hellyot, 1753 až 1756; Brockie, 1758; Heimbucher, 1933—1934; Martène, 1690; Henriques, 1630 aj.). Významnou roli při rekonstrukci vzhledu řádových domů hrají i výsledky uměleckohistorických rozborů zachovaných staveb. Většina řádových kostelů a klášterů měla velmi podobné uspořádání. Kromě výsledků archeologických a uměleckohistorických výzkumů to dokládají i četné zmínky v písemných pramenech. Poměrně dobrý popis nového klášterního kostela se zachoval v kronice Mnicha Sázavského, zabývajícího se přestavbou opata Silvestra (FRB II, s. 259). Tento chrám (popis je k roku 1134) nebyl pravděpodobně žádným speciálním kostelním typem. Lze předpokládat, že podobně jako u dalších románských klášterů to byla basilika s různými specifickými prvky. Románských staveb nebo dokonce románských interiérů se ovšem dochovalo velmi málo. Nejlépe zachovalými partiemi bývají krypty (Břevnov, Teplice). Klášterní kostely zachovávají tak typický půdorys, že jej v komplexu základů snadno identifikujeme. Jejich pravděpodobnou rekonstrukci poněkud usnadňuje fakt, že půdorys i nadzemní partie často navazovaly na vzory mateřských klášterů. V benediktinské linii mohou jako příklad v tomto ohledu posloužit domy Hirsau, Einsiedeln, Zwiefalten, u cisterciáků kláštery morimondské větve jako Langheim, Ebrach, Waldsassen, u premonstrátů kanonie Steinfeld. V mnoha případech však vzájemné vlivy zcela vybočily z řádové linie.

V rámci tohoto kláštera lze očekávat i více významných kostelních staveb, jak ukazuje konkrétně příklad Sázavy. Na jižní nebo severní straně kostela bývala situována kvadratura s rajským dvorem. I o kvadraturách našich klášterů existují četné zmínky v pramenech, dokazující, že tvořily nutnou součást každého řádového domu. Ověřena archeologickým výzkumem je zmínka o kvadratuře kláštera na Strahově k r. 1258 (FRB II, s. 296)). Kolem kvadra-

tury v prostoru klauzury byly vystavěny klášterní budovy s dalšími nutnými prostory. Nejvýznamnější a nejhonosnější z nich byla kapitulní síň, doložená v jedné z prvních zmínek k r. 1237 v postoloprtském klášteře (RBM I, s. 427, č. 915). Kromě společného refektoria byla v klauzure dále prostora dormitáře. Při archeologickém výzkumu lze obvykle velmi dobře identifikovat kapitulní síň, která je situována ve východním křídle klauzury v sousedství kostela. Při výzkumech destruovaných staveb nám ovšem zcela unikají další poschodí klášterních budov, v nichž byla např. letní dormitoria atd. Nevíme, jak často se v počátcích našich klášterů vyskytovalo celefactorium, které je ve 12. století doloženo v želivském klášteře (FRB II, s. 494). Významnou součástí klauzury je kuchyně — coquina. V benediktinských a cisterciáckých kláštorech měl svou kuchyni i opat, protože nebyl povinen jíst v refektáři s ostatními členy konventu (Martène, 1690, s. 669, 687; Henriquez, 1630, s. 36). Významnou součástí kláštera bylo opatské obydlí. Podle ideálního plánu benediktinského kláštera St. Gallén mělo být na sever od kostela. V Citeaux navazovalo opatské obydlí na kuchyň a na sklepní prostory (Springer, 1886, s. 62). Vysunutím opatského obydlí z komplexu přísné klauzury bylo představenému umožněno spojení s okolím kláštera. Písemné zprávy nás informují o opatském obydlí v Želivi a na Strahově v době 12. století (FRB II, s. 464, 494). U opatského obydlí stávala budova nebo alespoň místnost pro přijímání návštěvníků. Tento původně nepovinný prvek se stal u cisterciáků na generální kapitule v r. 1134 povinnou součástí kláštera (Scheinflug, 1864, s. 19). Neoddělitelnou součástí kláštera byl laický špitál, který stával extra muros (doložen k r. 1132 na Sázavě, FRB II, s. 258). Uvnitř klášterních zdí byl ovšem i špitál pro nemocné mnichy (Ostrov?). Spojení kláštera s okolním světem obstarávala fortna, u níž stávalo obydlí fortnyře. Jeho úloha bývala velmi důležitá a na výběr jeho osoby se kladl velký důraz (Martène, 1690, s. 858). V areálu kláštera lze očekávat i nálezy dalších staveb, jako např. klauzury noviců, hospodářských a výrobních objektů. Je nutné počítat rovněž s prostorem pro klášterní hřbitov, eventuálně pro hřbitov laický. S postupující diferenciací řádového života se toto schéma pochopitelně měnilo či komplikovalo. Klasickým příkladem změn jsou řádové domy klarisek a minoritů nebo anachoretské kláštery kartuziánů.

V našich středověkých kláštorech tedy můžeme rozlišit zhruba tři okruhy staveb. Církevní, tvořený kostelem a klauzurou, který zachovával nejpřísněji své uspořádání. Změnilo se nanejvýš umístění kvadratury podle členitosti terénu nebo na základě jiných okolností. Druhá skupina staveb patřila do okruhu hospodářských budov a byla od vlastního klášterního jádra oddělena. Třetí partií pak byly stavby misericordiae — špitální domy, parlatoria atd. Poslední dvě skupiny klášterních staveb dodržovaly klasické uspořádání minimálně. Jejich rozmístění v areálu kláštera bylo podřízeno terénu, ekonomickým možnostem kláštera, základnímu uspořádání církevních staveb a na jejich stavbu měl vliv i konvent sám.

Literatura

- Beranová, M., 1972: Hlemýžď zahradní — *Helix pomatia* L. — postní jídlo středověkých mnichů v Čechách. AR, 24, s. 577–578.
- Borkovský, I., 1955: Klášter blahoslavené Anežky Přemyslovny v Praze I. ČSPSČ, 43, s. 24–40, 222–228.
- Borkovský, I., 1956: Výzkum v klášteře blahoslavené Anežky v Praze I. AR, 8, s. 191–192, 194–204, 209, 211.

- Borkovský, I., 1957a: Objev rotundy a templářského kostela sv. Vavřince. ČNM, 126, s. 7 n.
- Borkovský, I., 1957b: Objev templářského kostela v Praze. AR, 9, s. 500–507, 513–516.
- Borkovský, I., 1959: Kostel řádu templářů v Praze na Starém Městě. Kniha o Praze. Praha, s. 35 n.
- Borkovský, I., 1976: Svatojiřská basilika a klášter na Pražském hradě. Praha.
- Brockie, M., 1759: Codex regularum. 1.–6. Augsburg.
- Čermák, K., 1876: Klášter Drobovický. PA, 10, s. 620 n.
- Čermák, K., 1903: Poznatky z komendy pruských rytířů v Drobovicích u Čáslavě. PA, 20, s. 381 n.
- Fiala, Z., 1968: Předhusitské Čechy. Praha.
- Fiala, Z., 1975: Přemyslovské Čechy. Praha.
- FRB II: Fontes rerum Bohemicarum. 2. Praha 1874, ed. Emler, Tomek.
- Friedl, A., 1921: Archeologické bádání na Hůrce u Plzně a u klášterního kostela v Plasech. PA, 35, s. 266 n.
- Guth, K., 1934: Praha, Budeč, Boleslav. Svatováclavský sb., 1, s. 686 n.
- Heimbucher, M., 1933–1934: Die Orden u. Kongregationen der katholischen Kirche. 1.–2. Paderborn.
- Hejna, A., 1955: K otázce vzniku románské basiliky v Teplicích. ČNM, 124, s. 138 n.
- Hejna, A., 1956a: Basilika v Teplicích a svatojiřská přestavba po r. 1142. Umění věků, s. 54 n.
- Hejna, A., 1956b: Archeologický výzkum románské klášterní basiliky v Teplicích. ČSPSČ, 64, s. 56–58.
- Hejna, A., 1956c: Archeologický výzkum románské klášterní basiliky v Teplicích. ZPP, 16, s. 73 n.
- Hejna, A., 1956d: Ke stavební minulosti Břevnovského kláštera. PA, 47, s. 151 n.
- Hejna, A., 1960: Basilika v Teplicích. Umění, 8, s. 217 n.
- Hellyot, 1753–1756: Kloster u. Ritterorden. 1.–8. Leipzig.
- Henriquez, Ch., 1630: Regula, constitutiones et privilegia ordinis cisterciensis. Antverpiae.
- Hlubinka, R., 1951: Zprávy o některých románských nálezech v Praze. ČSPSČ, 59, s. 40 n.
- Hössner, A. M., 1943?: Ein mittelalterlicher Skelettfriedhof in Landskron. Sudeta, N. F. 2, s. 89 n.
- Huml, V., 1972: Praha 1–Staré Město, výzkum na nám. Curieových. BZO, s. 139–142.
- Huml, V., 1977: Výzkum v kostele sv. Klimenta na Novém Městě Pražském. AR, 29, s. 406–416, 477–479.
- Hyzler, J., 1964: Vývojová problematika rekonstrukce kláštera bl. Anežky. PP, 24, s. 262–275.
- Hyzler, J., 1965: Obnova bývalého kláštera bl. Anežky v Praze. PP, 256, s. 258–271.
- Ječný, H.–Píša, V., 1968: Slovanský benediktinský klášter v Praze, poznámky k úpravám a stavebnímu vývoji. Monumentorum tutela, 4, s. 127 n.
- K. A., 1954: Nález románské rotundy sv. Vavřince v bývalém Anenském klášteře v Praze. Ochrana památek, 29, s. 22.
- Klápště, J., 1975: Archeologický výzkum města Mostu v létech 1971–1973. AR, 27, s. 262–270.
- Kopáč, J., 1927: Nejstarší nálezy na Humpolecku. Zálesí, 8, s. 54 n.
- Kotrba, V., 1942: Oprava a výzkum farního kostela v Sezimicích. ZPP, 6, s. 5 n.
- Kubiček, A., 1951: Strahovské objevy. ČSPSČ, 59, s. 122.
- Kubiček, A.–Líbal, D., 1955: Strahov. Praha.
- Líbal, D., 1953: Románský klášter na Strahově. Umění, 1, s. 181 n.
- Ložek, V., 1972: Rozbor malakofauny z výkopů na Velízu u Kublova. AR, 24, s. 578 až 579.
- Lüssner, M., 1857: Archeologické zprávy z Chrudimska (za rok 1856). PA, 2, s. 231 n.
- Lüssner, M., 1858: Zpráva o starožitných věcech během roku 1858 v městě Chrudimi a v okolí vykopaných. PA, 3, s. 232–235.
- Lüssner, M., 1860: Archeologické zprávy z Chrudimi za rok 1859. PA, 3–4, s. 89 n.

- Lüssner,, M., 1865: *Collectanea archaeologica et historica*. 2. 1850—1865, s. 103 n.
Ulož. v KMVČ v Hradci Králové.
- Martène, 1690: *Commentarius in regulam S. Benedicti*. Paris.
- Mencl, V., 1941: Výkop nepomuckého kláštera. ZPP, 5, s. 81 n.
- Nový, R., 1972: Přemyslovský stát 11. a 12. století. AUC, 43, Praha.
- Píša, V., 1956: Dva pražské historickoarcheologické nálezy. *Ochrana památek*, 31, s. 47 n.
- Píša, V., 1968: Předrománský Břevnov. *Umění*, 16, s. 604 n.
- Píša, V., 1968a: Johanitský špitál v Lázeňské ulici v Praze čp. 287/II. BZO, s. 109.
- Píša, V., 1968b: Špitál křížovníků v čp. 191/I v Praze. BZO, s. 116.
- Poche, E., 1975: K stavební historii kláštera na Slovanech. Z tradic slovanské kultury v Čechách. Praha, s. 67—72.
- Radoměrský, P., 1964: Nejstarší dějiny Louňovic p. Blaníkem. 1. ČNM, 133, s. 67—90.
- Radoměrský, P.—Oktábec, V., 1958: Výzkum krypty ve farním kostele v Louňovicích p. Blaníkem. Sb. vlastivědných prací z Podblanicka, 2, s. 103—117.
- RBM I: Reg. dipl. nec non epist. R. B. et M. I, 1855, ed. Erben.
- Reichertová, K., 1962: Odkrytí a výzkum románské basiliky v areálu litomyšlského zámku. PP, 22, s. 171 n.
- Reichertová, K., 1965: Příspěvek ke stavebním dějinám vrchu Velízu u Kublova. ASM, 2, s. 123—126.
- Reichertová, K., 1967: Výzkum dvorku před bývalým kostelem sv. Františka v areálu Anežského kláštera. AR, 19, s. 520, 525—534.
- Reichertová, K., 1968: Nález chlebové pece v Anežském klášteře v Praze I. Na Františku. AR, 20, s. 220—229, 285—286.
- Reichertová, K., 1972: Bývalý klášter sv. Prokopa v Sázavě. AR, 24, s. 403—409, 479—482.
- Reichertová, K., 1974: K dějinám a výstavbě slov. kláštera na Sázavě. PP, 34, s. 209 až 226, 254, 255—256.
- Reichertová, K., 1975: Přínos archeologie ke středověké podobě bývalého slovanského kláštera. Z tradic slovanské kultury v Čechách. Praha, s. 27—37.
- Reichertová, K., 1976: Die archäologische Erforschung des ehemaligen slawischen Klosters am Sázavafluss. *Archaeologia historica*, 1, s. 189—190.
- Reichertová, K., 1977: Vývoj historického jádra města Litomyšle. *Středověká archeologie a studium poč. měst*, s. 164—174.
- Reichertová, K.—Merhautová-Livorová, A., 1966: Počátky monumentální architektury v Litomyšli. *Umění*, 14, s. 317 n.
- Richter, M., 1957: Výsledky záchranného výzkumu na Sekance, k. o. Hradištko. Referáty o prac. výsledcích čl. archeologů za rok 1956, 1, s. 136 n.
- Richter, M., 1963: Výzkum opevněné osady na Hradištku u Davle. AR, 15, s. 200—219.
- Richter, M., 1968: Klášterní a řemeslnické osady v Čechách. Praha. Kandidátská dis. práce.
- Richter, M., 1973: Der archäologische Beitrag zur Kleinstadtforschung in Böhmen. In: *Vor- u. Frühformen der europäischen Stadt in Mittelalter*, 2. Abhandlungen der Akad. d. Wissenschaften in Göttingen, 84, s. 239—257, tab. 61—65.
- Richter, M., 1977: Nové poznatky o osídlení podhradí v Jaroměři. *Středověká archeologie a studium počátků měst*, s. 49—61.
- Říčan, R.—Molnár, A., 1973: Dvanáct století církevních dějin. Praha.
- Sádlo, V., 1933: Klášter křížovníků s červenou hvězdou v Praze. PA, 39, s. 33—45.
- Scheinpflug, B., 1864: Ausbreitung des Cisterciensordens u. dessen Einfluss auf die Kulturverhältnisse in Böhmen. *Program der k. k. deutschen Oberrealschule in Prag*, s. 19 n.
- Smetánka, Z., 1967: Výzkum na předklášterním Ostrůvku v Opatovicích n. Labem. AR, 19, s. 471—477.
- Springer, 1886: *Bilder aus der neueren Kunstgeschichte*. 1. Bonn.
- Stehlík, F., 1947: Klášter sv. Jana Křtitele na Ostrově u Davle. ZPP, 7, s. 126—142.
- Stellarius, P., 1626: *Fundamina et regulae omnium ordinum monasticorum et militarium*.

- Šimák, J. V., 1938: Středověká kolonisace v českých zemích. In: České dějiny, I — 5. Praha.
- Špaček, L., 1967: Archeologický výzkum Ostrovského kláštera v l. 1962—1964. AR, 19, s. 43—50, 53—54.
- Švehla, J., 1930: Několik vzpomínek na dominikánský klášter v Sezimově Ústí. JSH, 3, s. 1 n.
- Vaněček, V., 1928: Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do pol. 14. stol. Práce ze semináře českého práva na KU v Praze, 13. Praha.
- Vaněček, V., 1933—1939: Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.—15. stol.), 1—3. Práce ze semináře čsl. právních dějin na práv. fakultě UK v Praze, 18, 22, 24. Praha.
- Vaněček, V., 1938: Dvě studie k otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě. Práce ze semináře čsl. právních dějin na právnické fakultě KU v Praze, 23. Praha.
- Vaněček, V., 1942: Vnitřní organizace Čech a Moravy v době Přemyslovské. VČA, 51, s. 13—40.
- Vaněček, V., 1975: Dějiny státu a práva v Československu. Praha.
- Velímský, T., 1976: Archeologický výzkum historického jádra Mostu v roce 1974. Archaeologia historica, 1, s. 197—204.
- Výkopy a nálezy, 1907: ČSPSČ, 15, s. 172.
- Výkopy a nálezy, 1908: ČSPSČ, 39, s. 209.
- Výkopy a nálezy, 1910: ČSPSČ, 18, s. 119.
- Woldřich, J. N., 1893: Beiträge zur Urgeschichte Böhmens: Flacher Wallbau bei Postelberg. MAGW, 23, s. 14—17.

Böhmische Klöster des 10.—13. Jh. im Lichte archäologischer Grabungen

Die Geschichte der mittelalterlichen Klöster Böhmens beginnt in der zweiten Hälfte des 10. Jh. Auch beim flüchtigen Einblick in die Geschichte der Ordenshäuser ist es klar, dass sie von Anfang an politische, wirtschaftliche, kulturelle und strategische Zentren dargestellt haben. Bedeutungsvoll war der Anteil dieser Einrichtungen an der sog. mittelalterlichen Kolonisation in Anbetracht dessen, dass sie Träger progressiver Wirtschaftsmethoden waren. Die Geschichte der Klöster ist in relativ vielen schriftlichen Quellen festgehalten und die Klosterdominien bildeten autarke geschlossene Einheiten, in denen die Entwicklung beinahe aller mittelalterlichen Siedlungstypen verfolgt ist. Dies alles ist für die archäologische Forschung günstig, es ist also bedauerlich, dass die Ordensstifte und ihr Hinterland bislang immer noch gewissermassen abseits vom Interesse der mittelalterlichen Archäologie stehen.

Der Grossteil der archäologischen Klosterforschung erfolgte in Böhmen in Klöstern und Klostergebieten der Kolonisationsorden. Aufgrund historischer und archäologischer Kenntnisse lässt sich der Kolonisationsvorgang der Klosterumgebung grob rekonstruieren (archäologische Erkenntnisse aus diesem Bereich sind vorderhand recht wenige vorhanden — Ostrov bei Davle-Sekanka, Opatovice-Ostrůvek). Vom wirtschaftlichen Hinterland wurden hauptsächlich Klostersiedlungen untersucht, aus denen verschiedene Produktionsobjekte bekannt sind (Öfen, Werkstätten), deren Produktion zumindest teilweise vom Kloster ausgenutzt wurde.

Bei der Rekonstruktion des Aussehens der eigentlichen Klosterzentren dienen archäologische, kunsthistorische und historische Kenntnisse als Ausgangspunkt. In den böhmischen Klöstern können auf ihrer Grundlage ungefähr drei Baubereiche unterschieden werden. Der kirchliche, aus Kirche und Klausur bestehend, hielt am strengsten an seiner Gestaltung fest. Die zweite Gruppe der Bauten war von Wirtschaftsgebäuden gebildet und vom eigentlichen Klosterkern gesondert. Die dritte Gruppe repräsentieren Misericordiae-Einrichtungen — Spitäler, Parlatoiren u. a. Die beiden letzten Gruppen hielten am wenigsten an der klassischen Gestaltung fest.

